

S. S. Salmensaaren teologisesta ajattelusta

(S.S. Salmensaaren 150-vuotisjuhla, Tampere, Teopolis 9.11.2024)

Juhani Makkonen (TM)

Sulo Santeri Salmensaaren nimi on tuttu niille, jotka ovat kiinnostuneet Suomen vapaakirkollisen liikkeen ja Suomen vapaakirkon historiasta. Monet myös tietävät, että Salmensaari toimi Suomen vapaakirkon ensimmäisenä esimiehenä vuosina 1923-54. Varsinaisen työuransa hän teki noina vuosina kuitenkin kouluhallituksen ja sosiaaliministeriön virkamiehenä.

Tässä esityksessä keskityn niihin teologisiin periaatteisiin, joita Salmensaari piti tärkeinä Vapaakirkon tulevan kehityksen kannalta ja jätän vähemmälle huomiolle ne oppikysymykset, joissa hän sulautui yleisiin vapaakirkollisiin näkemyksiin.

Salmensaari oli yksi keskeisistä vaikuttajista ajamassa 1900-luvun alussa vapaakirkollisen liikkeen järjestäytymistä rekisteröidyksi uskonnolliseksi yhdyskunnaksi, Suomen vapaakirkoksi. Tämä järjestäytyminen tapahtuikin heti, kun se oli uuden uskonnonvapauslain mukaan mahdollista, eli vuoden 1923 alussa.

Mutta millainen oli Salmensaaren panos vapaakirkolliseen teologiaan? Kysymys on vaikea, ei vähiten siksi, että vapaakirkollisessa liikkeessä, kuten monissa muissakin herätyskristillisissä liikkeissä, kirjallisten teologisten dokumenttien laatiminen on jäänyt vähemmälle, joten teologista kehitystä on vaikea seurata.

Vapaakirkollinen liike Suomessa oli alusta asti, 1870-luvun lopulta, eräänlainen kiteytymä herätys-, pyhitys- ja allianssikristillisistä virtauksista ja lähetysliikkeistä, joita tuotiin maahamme lähinnä Englannista. Toki sen aiemmat juuret olivat saksalaisessa 1600-luvun pietismissä. Välittömiä vapaakirkollisia esikuvia saatiin kuitenkin Ruotsista. Tärkeitä teologian painopisteitä olivat siis ihmisen henkilökohtaisen uskonsuhteen syntyminen Jumalaan, uskon tulo, elämän pyhittäminen Jumalalle eli Jeesuksen seuraaminen, käsitys seurakunnasta uskovien eli henkilökohtaisessa tietoisessa uskossa olevien yhteisönä ja halukkuus yhteyteen kaikkien Jeesukseen uskovien kanssa, niidenkin, jotka eivät tunnustaudu vapaakirkollisiksi, eli allianssikristillisyyttä.

Suomen vapaakirkollinen liike syntyi tilanteessa, jossa luterilainen yhtenäiskulttuuri osoitti ensimmäisiä murenemisen merkkejä. Oliko pappisjohtoisen luterilaisen kirkon sisällä mahdollinen sellainen uudenlainen raamatuntulkinta, jossa uskovien maallikoiden aktiivisuus oli tärkeää ja jossa opetettiin uudenlaista käsitystä uskovien

seurakunnasta, vai olivatko tuloksena kirkkoherrojen nuhteet ja mahdolliset oikeustoimet?

Kävi pian ilmi, että luterilainen kirkko ei ollut valmis sisäiseen allianssiin tämän Raamattua osittain toisella tavalla ymmärtävän ja kirkkoa sisältä käsin uudistamaan pyrkivän uuden liikkeen kanssa. Luterilainen kirkko näki edelleen, että Jumalan sana ja sakramentit, kaste ja ehtoollinen, ovat syntisiä varten ja välittävät ihmiselle uskon kautta Jumalan armon, ja seurakunta perustuu tälle pohjalle. Vapaakirkollisia taas loukkasi se, että luterilaiselle ehtoolliselle osallistuessaan he joutuisivat jakamaan ehtoollisyhteyden kiroilijoiksi ja juopottelijoiksi tiedettyjen ihmisten kanssa, jotka eivät eläneet Jumalan sanan mukaista elämää.

Vapaakirkollinen vapaus tarkoittikin alussa uskovien vapautta muodostaa omia vapaita yhteisöjään ja viettää niissä yhdessä Herran pyhää ehtoollista kysymättä lupaa papeilta. Ajatuksena oli siis raamatullisen seurakuntayhteyden rakentaminen ja uskovien yleisen pappeuden toteuttaminen.

Kun nuori lyseolainen Sulo Salmensaari tuli Jyväskylässä talvella 1891-92 omakohtaiseen uskoon ja vapaakirkollisten yhteyteen, tällä liikkeellä oli jo noin kymmenvuotinen historia Suomessa. Suurimmat allianssi-innon haaveet olivat laantuneet erimielisyyksiin luterilaisten kanssa, ja tällöin riidan aiheena oli etenkin kastekysymys. Useat vapaakirkolliset olivat menneet niin sanotulle uskovien kasteelle, jonka luterilaiset tulkitsivat epäraamatulliseksi uudelleenkastamiseksi. Niinpä vapaakirkolliset olivat sitten vuonna 1889 järjestäytyneet yhdistyspohjalla Vapaaksi Lähetykseksi ja kirjanneet samalla ensimmäisen opillisen ohjelmansa.

Ainoana opillisena ohjeena oli Raamattu ja sen tulkintana Apostolinen uskontunnustus. Tavoitteena oli tehdä herätystyötä ja perustaa itsenäisiä vapaaseurakuntia luterilaisen kirkon sisällä. Vuoden 1889 eriuskolaislaki nimittäin ei ollut vapaakirkollisten mielestä luonut riittävän tyydyttävää pohjaa oman ns. eriuskolaisyhdyskunnan muodostamiselle.

Kirkkohistorioitsija Juha Seppo on todennut, että vapaakirkollisille keskeinen oppi oli kirkko-oppi, ekklesiologia, eli se, millä perusteella seurakunnan jäsenyys määräytyy, ketkä muodostavat seurakunnan. Kun Suomen Vapaakirkko lopulta uskonnonvapauslain säätämisen jälkeen vuonna 1923 rekisteröitiin itsenäiseksi kirkkokunnaksi, sen lyhyessä tunnustuksessa sanottiin vain:

”Emme seurakuntayhteyden määrääjäksi pane muuta kuin sydämen uskon Herraan Jeesukseen Kristukseen ja tämän uskon tunnustamisen ihmisten edessä.” Toisin sanoen kaste ei ollut seurakunnan jäsenyyden ehto, vaikka kastetta pidettiin

kristitylle luonnollisesti kuuluvana ja jossakin kristityn elämän vaiheessa välttämättömänä. Tässä suhteessa vapaakirkolliset erosivat useimmista muista kirkoista ja kirkkokunnista, kuten luterilaisesta kirkosta, baptistiyhdyskunnasta ja metodistikirkosta.

Sulo Salmensaari seiso i tämän pelkistyneen, niukan oppivaatimuksen takana koko sydämestään ja taisteli sen säilymisen puolesta vanhuuteensa saakka. Mistä tällainen opillinen niukkuus oli peräisin?

Syntyessään vapaakirkollinen liike oli yksi ilmaus aikansa, 1800-luvun lopun, liberaaleista ja demokratiaa korostavista aatevirtauksista. Liberalismi ilmeni 1800-luvun lopun sivistyneistössä paitsi voimakkaana kirkkokritiikkinä, myös koko kristinuskon ja Raamatun uudelleentulkintana tai hylkäämiseinä. Kyse oli sekä ajatuksen että tieteen vapaudesta, ilman että uskonto niitä rajoittaisi. Vapaakirkollisetkin harrastivat silloisen luterilaisen kirkon passiivisuuden ja penseyden vahvaa kritiikkiä – tässä viittaa edesmenneen arkkipiispa Mikko Juvan luonnehdintaan tuolloisesta kirkon tilasta teoksessa Valtiokirkosta kansankirkoksi. Mutta vapaakirkolliset eivät halunneet hylätä kristinuskoa, vaan puhdistaa sen ja tehdä sen jokaiselle kristitylle eläväksi.

Uskonnollinen liberalismi, vapaamielisyys, korosti yksilön oikeutta tutkia itsenäisesti Raamattua, ja velvollisuutta kunnioittaa jokaisen ihmisen omaa näkemystä ja päätösvaltaa. Tällaisessa henkisessä ilmapiirissä vapaakirkollisuus alkoi levitä ensin Suomen ruotsinkielisen sivistyneistön keskuudessa, jossa mannermaiset ja aiemmin Ruotsiin levinneet aatteet olivat tulleet tutuiksi. Liberalismille oli ominaista myös ajatus siitä, että on olemassa tärkeitä ja vähemmän tärkeitä kristillisiä oppeja. Ruotsista tulleiden vaikutteiden mukaan tärkeää oli, että eri tavoin opillisista kysymyksistä ajattelevat uskovat voisivat kuitenkin olla keskinäisessä yhteydessä saman seurakunnan jäseninä. Ajateltiin, että elämä Jeesuksen yhteydessä oli voimakkain seurakuntaa yhdistävä tekijä.

Tämä opillinen piirre joutui 1900-luvun alkuvuosikymmeninä yhä suuremman paineen alaiseksi. Vapaakirkollinen liike suomenkielistyi vähitellen yhä enemmän, samalla saarnaajakunnan painopiste muuttui suomenkieliseksi. Myös kotimaan hengelliseen kenttään oli ilmestynyt uusi voimakas tekijä, helluntailiike. Ulkomaiset kontaktit vähenivät, ja niin ollen baptismi ja 1910—20-luvulta lähtien helluntailiike vaikuttivat yhä enemmän vapaakirkolliseen saarnaajakuntaan. Se näkyi niin, että lapsikasteen mahdollisuus haluttiin kieltää vapaakirkollisten vanhempien lapsilta. Vapaakirkon muodostamisen jälkeen Salmensaari eräiden muiden vanhemman polven saarnaajien kanssa halusi estää kastekäytännön tiukemman määrittelyn

Vapaakirkon yhdyskuntajärjestyksestä, jotta seurakunta olisi voinut säilyä mahdollisimman avoimena eri tavoin ajatteleville uskoville.

1930-luvulla S.S. Salmensaari kävi perustamassaan Vapaakirkollinen-lehdessä voimakasta polemiikkaa Vapaakirkon opillisen ahtauden kasvamista vastaan. Hän katsoi, että seurakunnan olennainen piirre oli sen jäsenten sisäinen vapaus, keskinäinen kunnioitus ja rakkaus. Nämä olivat sitä Hengen hedelmää, josta seurakunta tulisi tuntea ja jonka vahvistamana se voi menestyä ja kasvaa. Kastekysymys kuului niihin voimakkaasti eri kristillisiä yhteisöjä jakaviin oppikysymyksiin, joista ei Raamatun perusteella voinut tehdä täysin yksiselitteistä tulkintaa. Tämän kysymyksen ei olisi pitänyt jakaa kristittyjä, ja siksi Salmensaari ja hänen tavallaan ajattelevat vapaakirkolliset halusivat jättää kasteen muodon ja ajankohdan kunkin uskovan itse ratkaistavaksi niin, kuin nämä Raamatun valossa oikeaksi näkivät.

Yleensäkin Salmensaari näki, että vapaakirkon oikeutus olemassaoloon erillisenä hengellisenä liikkeenä nousee vain siitä, että sen seurakunnissa vallitsee jokaisen kristityn vapaus, mitä tulee niin sanottuihin vähemmän tärkeisiin opillisiin kysymyksiin. Tämä nimittäin luo parhaan kasvualustan kristitylle - erotuksena niistä seurakunnista, joissa ulkoa asetetut opilliset vaatimukset jäsenille tai ajattelutavan yhdenmukaisuus olivat keskeisempiä.

Sulo Salmensaari oli, jonkin aikaa saarnaajana toimittuaan, opiskellut Helsingin yliopistossa sekä teoreettista että käytännöllistä filosofiaa valmistuen vuonna 1908 filosofian kandidaatiksi. Ei ainoastaan kysymys yksilön vapaudesta, vaan myös kasvatuskysymykset alkoivat kiinnostaa häntä yhä enemmän. Arvelen, että kokemus omasta äidittömyydestä tai oman kasvuympäristön vajavuudesta vahvisti Salmensaaren halua samaistua niihin, joilla oman kasvun eväät olivat heikot. Niinpä Salmensaaren ura jatkuikin poikien kasvatuslaitosten johtajana ja myöhemmin kasvatuskysymysten virkamiehenä kouluhallituksessa.

Näin Salmensaarella oli erilainen näkökulma herätyskristillisyyteen, jonka edustaja hän oli ja jonka keskellä hän eli. Kun suomenkielisen vapaakirkollisuuden kasvu yltyi 1910-luvulla Eeli ja William Jokisen pitämien laajojen herätyskokousten myötä eri puolilla maata, tuli kysymys nuorten panoksesta seurakunnassa ja koko herätyksessä tärkeäksi. Millaista olisi luonteeltaan nuorten kristillinen toiminta?

Erityisesti 1930-luvulla Salmensaari ja hänen poikansa maisteri Kultimo Salmensaari kirjoittivat, että nuorten kristillisen työn tulisi olla muutakin kuin herätystoimintaa. Jokisen veljesten herätyskokousten myötä nimittäin nuorten CE-yhdistykset olivat

kasvaneet voimakkaasti, ja niiden toiminta näyttäytyi lähinnä herätystoimintana. Samalla Salmensaari nosti esiin kysymyksen, voiko ihminen tulla uskovaksi muuten kuin voimakkaan äkillisen murroksen kautta. Hänen omakin murroksensa oli tapahtunut hitaasti, raamattupiirin yhteydessä. Tämä toisenlainen kokemus uskoon tulosta oli erityisesti toisen polven kristittyjen ongelma. Jollei kristityksi tuleminen kasvuprosessina olisi mahdollista ja jollei tällaisia ihmisiä seurakunnassa arvostettaisi, vieraantuminen uhkasi etenkin monia uskovien kotien nuoria. Joissakin keskusteluissa tällainen ns. kasvatuskristillisyyden oli koettu hengelliseltä kannalta ongelmalliseksi.

Herätyskristillisyyden vastaan kasvatuskristillisyyden, Hengen linja vastaan Sanan linja – tällaisia vastakkainasetteluja ja kärjistyksiä syntyi Vapaakirkon työntekijäkunnassa sotia edeltävinä vuosikymmeninä ja sotien jälkeen. Salmensaaren päänäkökulma näihin vastakkainasetteluihin oli se, että uskovan tuli elää Jumalan sanaan tutustuen, kypsyä suvaitsevuteen ja rakkauteen muita uskovia kohtaan ja osallistua tavalla tai toisella seurakunnan yhteiseen työhön.

Sen sijaan Salmensaaren arvio helluntailikkeestä oli hyvin kriittinen. Kun hän kirjoittaa ns. henkilöistä, hän käyttää vain sanoja ekstaattisuus ja hurmos. Ekstaattisuudesta hän kirjoittaa pääasiassa varoittavaan sävyyn, samoin kuin hän profeetallisuudesta puhuessaan lähinnä tyytyy varoittelemaan vääristä profeetoista. Jos hurmos oli Jumalan antama, se välitti hänen mukaansa jonkin sanoman tai opetuksen, kuten Pietarin hurmoksessa oli käynyt.

On todennäköistä, että Salmensaaren olivat vaikuttaneet karvaat kokemukset siitä, kuinka varhainen helluntailiike oli käyttänyt vapaakirkollisten allianssimieltä hyväkseen ja vapaakirkollisten tiloissa kokouksia pitäessään saanut monia vapaakirkollisia mukaansa. Helluntailaiset olivat myös kalastelleet muita uskovia seurakuntiinsa, mitä Salmensaari paheksui. Hänen mukaansa helluntailaiset suhtautuivat vapaakirkollisiin kuin alempaan kristinuskon muotoon. Salmensaaren asenteisiin vaikutti myös näkemys, että Pyhän Hengen toiminta ihmisessä näkyi nimenomaan rakkautena muita kohtaan ja uskollisuutena Jumalan sanalle ja seurakunnalle.

Myös 1890-luvun vapaakirkollisessa pyhitysoppikriisissä äärimmäisen pyhityskannan omaksuneet olivat osoittaneet Salmensaaren kokemuksen mukaan ylimielisyyttä perinteisemmällä kannalla olevia kohtaan, niitä kohtaan, joihin Salmensaari samaistui, niitä kohtaan, joiden mielestä pyhittyminen oli koko elämän kestävä prosessi. Niinpä kaikenlainen voimakkaan tunnepitoinen ja kiihkeä, opillisesti ahdas kristillisyyden oli Salmensaaren mielestä varottavaa.

Salmensaaren vaikutus myöhempään vapaakirkollisuuteen oli luultavasti enemmän käytännöllisteologista kuin opillista laatua. Kirkkokunnan organisoituminen ja seurakuntatoiminnan hyvä järjestäminen tukivat seurakuntien pitkäjänteistä kasvua ja niiden jäsenten kypsymistä kristittyinä. Salmensaaren merkittävä panos uusien rukoushuoneiden rakentamisessa on myös mainittava. Salmensaari pyrki ajattelussaan kohtuullisuuteen ja pitkäjänteisyyteen, mikä näkyi myös siinä, että hän halusi Vapaakirkon olevan paitsi herättävä yhteisö, jossa usko voisi syntyä, myös kasvattava yhteisö. Eräs merkittävä virstanpylväs tässä kehityksessä olikin CE-nuorisoyhdistysten muuttaminen Suomen Vapaakirkon Nuoriksi vuonna 1947.

S.S. Salmensaaren ihanteellinen käsitys sisäisesti vapaasta seurakuntayhteisöstä hyvän organisaation sisällä jätti varmasti jälkensä Vapaakirkon seurakuntiin. Salmensaari totesi, että tämän vapauden toteutuminen on tekemisissä myös ihmisen henkisen kypsymisen kanssa. Mutta olisi tarpeellisen jatkotutkimuksen aihe, millaiseen tulkintaan vapaakirkollisesta vapaudesta on sotienjälkeisinä vuosikymmeninä päädytty Vapaakirkossa ja sen seurakunnissa.